

З ВОРОГОМ – БЕЗ «МОВИ ВОРОЖНЕЧІ»?

Привід для дискусії

Наприкінці січня цього року я прочитав повідомлення про те, що Басманный суд Москви засудив колишню редакторку «Известий в Україні» Яніну Соколовську до 7.5 років колонії за нібито фейки про російську армію та «розпалювання ненависті». Ще раніше, в липні минулого року, в Росії засудили українську ведучу телеканалу «1+1» Наталю Мосейчук до 5 років колонії у цій же справі – «за розпалювання ненависті й ворожнечі».

Як виник «образ ворога»

Ті гуманісти, які сприймають дійсність поза часом, простором і обставинами, які догматично тлумачать неперушність загальнолюдських цінностей, безперечно, заперечують навіть найменшу позитивність «образу ворога». (До речі, поняття «образ» у соціологію впровадив американський вчений В. Ліпшман).

Поняття «образ» почали активно використовувати не лише в соціології, але й у політичному житті, зокрема в соціально-комунікаційних процесах, в пропагандистській діяльності. (Формування образу (іміджу) якоїсь особи, явища, групи тощо; звідси – поява іміджології). Це поняття стало робочим у низці гуманітарних наук – в етнопсихології, антропології, етнографії, в порівняльному літературознавстві. У гуманітарних науках образ «іншого», «чужого» розглядають як суто наукову проблему. Саме в лексиконі політичного життя появилось інше поняття – «образ ворога».

«Інший», «чужий», далеке й екзотичне завжди привертало увагу й цікавило дослідників. Так людство робило відкриття, знайомилося з іншими культурами; щось запозичувалося, щось відкидалося – і таким чином розвивалася кожна цивілізація, зокрема й європейська. Процес зустрічі й зіткнення різних цивілізацій описав англійський історик А. Тойнбі в багатотомній праці «Дослідження історії». Не оминув А. Тойнбі і взаємин Заходу й Росії, писав про московські претензії на роль єдиного осередку єдиного осідку та твердині православного християнства (у зв'язку з неканонічним створенням Московського патріархату 1589 року). Він пояснив, чому панславізм і панправославизм (тобто, панрусизм, треба уточнити) дали Росії такий невеликий прибуток в її взаєминах із тими народами, яким вона допомагала визволитися з-під влади Османської імперії (А. Тойнбі, щоправда, не вказує на те, що Росія, воюючи на Балканах на боці слов'янських народів, переслідувала, насамперед, свої експансіоністські інтереси: захоплення проток (Дарданели і Босфор), вихід до Адриатичного моря): «... чим більше ці вестернізовані неросійські народи (йдеться про православні балканські народи. – С. К.) знайомились із Росією, то ясніше бачили, яким украй тонким шаром західної політури покрив Петро I Росію. «Пошкребіть росіянина і знайдете татарина»¹. Але жорстокий і деспотичний Петро I, що очолював покірний народ, не мав наміру перетворити Московію в європейську державу – він прагнув мати європейські технології, техніку, зовнішні атрибути європейського способу життя, але не європейську ментальність і мораль.

Російські слов'янофіли перші почали зішкрюбувати оцей тонкий шар «західної політури». Були в середовищі російської інтелігенції західники, але вони не визначали стиль мислення й життя. Ненавидів Європу Ф. Достоевський з його маячною ідеєю російського народу як народу-богоносця як богообраного народу. Не любив Європу й інший

російський світоч – Л. Толстой. Є праця М. Данилевського «Росія та Європа», в якій автор обґрунтовує протистояння Росії та Європи.

Саме у протистоянні соціальних груп, держав, цивілізацій виникали конфлікти, які були наслідком цього протистояння, як і ворожнеча до «іншого» і чужого. В умовах конфлікту, особливого збройного, і ворожнечі неминує виникав або цілеспрямовано формувалася «образ ворога». Цей образ формувалася у свідомості людей і був основою, фундаментом психології ворожнечі й ненависті у ставленні до інших соціальних груп, народів, держав, цивілізацій. У різні часи, в різних політичних ситуаціях зміст цього поняття змінювався.

«Образу ворога», як вважають, притаманні такі найхарактерніші риси: він жорстокий, цинічний, брехливий, аморальний, підступний, підлий, зверхній, нещадний до всіх, попри вік і стать, його найперші жертви – діти, жінки; цей ворог сповідує зовсім інші цінності, йому чужі загальнолюдські цінності, він не дотримується загальноприйнятих законів і звичаїв війни.

Догматичний гуманізм помиляється в іншому. Ті дослідники, які заперечують потребу формування «образу ворога», вважають, що це обмежує національну, осмислену, контрольовану поведінку, що це заважає усвідомлення спільних інтересів обох сторін, які зійшлися у протистоянні, що це перешкоджає примиренню і порозумінню. Ці дослідники – прихильники гуманістичних цінностей, які вони тлумачать абстрактно й догматично, стверджують, що мислення, яке зумовлене психологією ворожнечі, не зважає на моральні критерії, на загальнолюдські цінності; вони вважають, що саме обмеженість суспільної свідомості породжує психологію во-

рожнечі, що саме «образ ворога» перешкоджає порозумінню й діалогу.

Безперечно, що в умовах мирного (або відносно мирного) співіснування треба уникати психології ворожнечі чи цілеспрямованого формування «образу ворога». Але в умовах війни?

«Мова ворожнечі»

Про визначення поняття «мова ворожнечі». Найпоширеніше таке: мова ворожнечі – це дискримінаційне, образливе висловлювання на адресу національностей, етносів, спільнот, груп, окремих людей за різними ознаками – національною, етнічною, расовою, за віросповіданням, статтю. Людей можуть дискримінувати не лише через національність, расу, політичні погляди й віросповідання, а й через фізичні недоліки. Це фактично заперечує принцип рівності між людьми у фундаментальних правах.

Є стандарти журналістської етики, які регулюють цей аспект журналістської діяльності й суспільних взаємин. Ось що зафіксовано в 15-му пункті «Кодексу етики українського журналіста» (редакція 2013 року): «Ніхто не може бути дискримінований через свої стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання. Вказувати на відповідні ознаки особи (групи людей) слід лише у випадках, коли це інформація є неодмінною складовою матеріалу. Необхідно утримуватися від натяків або коментарів, що стосуються фізичних недоліків чи хвороб людини, уникати вживання образливих висловів, ненормативної лексики». Є й рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам з питань «...розпалювання ненависті»: «...термін «мова ворожнечі» ... охоплює усі форми вираження, які поширюють, підбурюють, сприяють або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемізм чи інші форми ненависті на ґрунті нетерпимості, у тому числі: нетерпимість, висловлена у формі радикального націоналізму та етноцентризму, дискримінації та ворожості щодо меншин, мігрантів і людей іммігрантського походження».

Мова ворожнечі як форма вияву ставлення до чогось або когось «іншого» існувала завжди, починаючи від Каїна й Авеля. Не зникла вона і в ХХ столітті, бо людство було свідком двох світових воєн, численних національних, етнічних, расових, міжконфесійних конфліктів, боротьби за незалежність колоній, руху за громадянські права, спробою російського більшовизму та прокомуністичних рухів побудувати «світле майбутнє». Не зникла проблема і в ХХІ столітті, бо Росія у війні проти цивілізованого світу активно культивує «образ ворога».

Законодавство демократичних держав розглядає «мову ворожнечі» як підставу до злочину на ґрунті ненависті. Використання «мови ворожнечі» вважають порушенням і журналістських стандартів.

Реакція журналістської науки

Безперечно, проблема «мови ворожнечі» існує і в українському суспільстві, і в українській журналістиці. Вона особливо загострилася з початком російської агресії (антиукраїнську «мову ворожнечі російська пропаганда культивує віддавна, ненависть до України – традиційна ознака і риса російської ментальності). Нині саме в контексті російсько-української війни, насамперед, треба розглядати «мову ворожнечі», але не варто переоцінювати важливість її розв'язання і ставити вище в ієрархії наших суспільних проблем, наприклад, від доленосної проблеми, пов'язаної із нашою державністю – проблеми, зумовленої військовою Росією проти України (до цієї війни Росія готувалася давно, її неминучість в Україні далеко не всі розуміли). Дивно, делікатно (без «мови ворожнечі») висловлюючись, ставлення до цієї не мовної проблеми пов'язане саме із нинішньою російсько-українською війною. Проте «мова ворожнечі» в публіцистичному лексиконі існувала віддавна: можна нагадати й І. Вишенського, і лист запорізьких козаків до турецького султана, й І. Франка (в нього були «ботокуди», й «Іван Безумович», «Достоевський – реакціонер, видавець обскурних часописів, і тупий шовініст», «Толстой – могутній союзник російського деспотизму, тупий ігнорант у філософії» і т. д.), пресу українського збройного підпілля (ОУН-УПА-УГВР) під час Другої світової війни і після неї, й усю українську публіцистику ХХ і початку ХХІ століть... Суть проблеми не в тім, щоб позбутися лайливих чи образливих слів і висловлювань, коли йдеться про ставлення до політичних опонентів чи ворогів («воріженьки» в українському Гімні зовсім не означають лагідного, ніжного ставлення до наших ворогів). Вживання «мови ворожнечі» чи інших недипломатичних висловлювань у політичному житті й публіцистичному лексиконі відображає настрої суспільства, ставлення до ворогів нашої держави, ставлення до певних проблем (політичних, соціальних), до політиків та діячів (наприклад, те, що українські футбольні фанати скандували на адресу Путіна...). Можна сказати, що «мова ворожнечі» завжди зумовлена певним історичним, політичним, соціально-психологічним контекстом, тому вона органічна. Проте про інтелектуальний, моральний і культурний рівень суспільства й журналістики вживання «мови ворожнечі» свідчить лише тоді, коли вона витісняє всі інші аргументи, коли перетворюється в самодостатній чинник і стає метою. Небезпеку я вбачаю і в тому, що її починають прямолінійно нав'язувати із журналістськими стандартами, не аналізуючи власне контексту. А прикриваючись європейськими журналістськими стандартами, починають повчати «правильної» мови, протиставляти патріотизм і професійність, некритично глорифікуючи ці стандарти. Позбутися чи відмовитися від «мови ворожнечі» – не найактуальніша проблема для держави, яка воює, та журналістики, яка захищає свою державу.

Наведу деякі приклади того, як упродовж останніх десяти років науковці тлумачили зміст поняття «мова ворожнечі», бо воно стало не лише актуальним, але й до певної міри модним.

Про плутанину в тлумаченні природи «мови ворожнечі» як явища і наукової проблеми свідчить стаття відомої дослідниці А. Бойко «Дегуманізація медіа та етичні стандарти журналістики на матеріалі українських ЗМК» («Вісник Львівського університету». Серія журналістика. 2014. Випуск 39. С. 5-11). А. Бойко вважає, що криза толерантності спричинилася до дегуманізації медіа, а це призводить до активного поширення мови ворожнечі. В дослідженні цього явища А. Бойко спирається на працю Х. Ор-

теги-і-Гасета «Дегуманізація мистецтва». Це звернення некоректне. Х. Ортега-і-Гасет написав свою працю 1925 року, стосується вона нового (авангардного) напрямку в музиці, живописі, поезії, театрі. Він зазначив, до чого прагне новий стиль: 1) дегуманізувати мистецтво; 2) уникати життєподібних форм; 3) щоб витвір мистецтва був нічим іншим, тільки витвором мистецтва; 4) вважати мистецтво лише грою; 5) бути глибоко іронічним; 6) остерігатися підробки і через це прагнути до ретельного виконання; 7) на думку молодих митців, мистецтво – це щось несерйозне, таке, що не впливає на життя. Потрібно уточнити, що Х. Ортега-і-Гасет розумів під дегуманізацією мистецтва, бо власне на цей момент не звернули уваги сучасні дослідники: це, як зазначає він, відраза до людського в мистецтві, відраза до реальності, до життя. На його думку, молоде покоління проголосило «табу» на проникнення всіх елементів людського у мистецтві. Х. Ортега-і-Гасет уточнював, що замість «прожитої реальності» можна було б сказати «гуманізована» (тобто «олюднена»), що гуманна точка зору – це та, в якій ми емоційно «проживаємо». Найважливіше: до «дегуманізації» в цьому сенсі він не ставився негативно; На його думку, велику частку того, що він називав «дегуманізацією», спричинила антипатія до традиційних засобів відображення реальності. А до нового мистецтва він теж не ставився негативно і зазначав, що сучасне мистецтво стає зрозумілим і по-своєму величним, якщо його тлумачити як спробу вдихнути життя в старий світ.

Про дегуманізацію в сучасних медіа. Цей термін означає відсутність гуманістичних ідеалів і цінностей, апеляцію до інстинктів і негативних емоцій, зневажливого ставлення до людини і т. д. Проте А. Бойко має рацію, коли стверджує, що неодмінною ознакою дегуманізації є й «мова ворожнечі». Щоправда, вона не має рації, коли зазначає, що такою ознакою дегуманізації є тяжіння мови засобів масової комунікації є аббревіатури. А. Бойко, зокрема, називає такі – «ДНР», «ЛНР», «АТО», «ПТН ПНХ». Вона відзначає, що вони інформативні для виголошення на масових акціях, але скорочення слів, на її думку, руйнує сам образ поняття, призводить до його нівелювання, отже, відбувається акт дегуманізації... Таким чином, можна зробити висновок, що потрібно згадати аббревіатури наводити повністю (але як бути з ПТН ПНХ?)... До речі, дивує поява аббревіатури «АТО» в цьому переліку.

Приклад А. Бойко свідчить, що довірливе оперування поняттям не дає обґрунтованого результату.

У березні 2016 року в Маріупольському державному університеті видали навчальний посібник «Довідник професійного журналіста», який рекомендує вживати слово «ополченці ДНР/ЛНР» замість слів «сепаратисти» та «терористи». Один із упорядників довідника – тодішній голова ГО «Громадське радіо» А. Куликов (нині очолює Комісію з журналістської етики). Згідно з цією логікою українські медіа не повинні писати, що це росіяни – наш ворог, який захопив Крим і окупував частину української території (бо «ихтамнет»); не можна вказувати, що це в монастирях Московського патріархату на Сході України 2014 року переховувалися російські бойовики; як не треба уточнювати, що це священник Російської істинно-православної церкви на Волині торгував зброєю, а п'ятий священник т. зв. Української православної церкви Московського патріархату накинувся на українських поліцейських із вигуками «охль» і «бандерівці»; інший священник цієї ж конфесії хрестом (!) майже до смерті побив українського полоненого бійця. Усі ці приклади – з українських медіа, ревні захисники журналістських стандартів мають формальні підстави кваліфікувати такі випадки як «мову во-

рожнечі». Проте у Великодньому посланні (2021 року) Онуфрія (все та ж УПЦ Московського патріархату) віряни не почули слів «Україна», «українці», «окуповані території». Отже, це не була «мова ворожнечі»?

Зрозуміло, що ревні опоненти «мови ворожнечі», посилаючись на міжнародні й українські документи, пов'язують цю проблему із журналістськими стандартами. Це не завжди виправдано.

У ч. 2 польського журналу «Naukowy Przegląd Dziennikarski» за 2016 рік вийшла друком стаття В. Павліва (Український католицький університет у Львові) під промовистою і безапеляційною назвою «Українська журналістика – заручник воєнних дій». На підставі власних спостережень, дискусій в українському журналістському середовищі, в українському Інтернеті автор виокремив три суттєві явища в українській журналістиці, які стали помітними в 2014-2015 роках, на його думку. Це участь держави у переслідуванні журналістів, поширення мови ненависті в медіях і розкручування спіралі мовчання в публічному просторі. В. Павлів вважає, що це результат Євромайдану, втрати Криму, а також воєнних дій на Сході держави.

У першій частині публікації В. Павлів висловив погляд на історію журналістики в незалежній Україні. Він виокремив кілька періодів: справжня свобода слова в Україні була в перші роки незалежності – до початку президентства Л. Кучми. Тоді у медійній сфері сформувався «плюралістичний олігархізм», який передбачав використання медіа, які належать певним фінансовим групам, для вибілювання репутації тих політиків і бізнесменів, як були замішані у мафійних оборудках. Під час Майдану 2004-2005 років журналістське середовище поділилося на помаранчевих журналістів (прихильників В. Ющенка) і «голубих» (прихильників В. Януковича). «Помаранчеві» захищали проєвропейську орієнтацію України, а «голубих» сприймали як слуг скорумпованого режиму «донецьких». Наступні зміни в медійній сфері відбулися внаслідок Євромайдану або Революції Гідності. В. Павлів зазначає: «Наслідком (*Євромайдану і Революції Гідності*. – С. К.) були втрата Криму і воєнні дії на Донбасі. Ці події внесли певні корективи в поділ у журналістському середовищі. Тепер ті журналісти, які перебували на позиції влади і війська, – це «патріоти». Інші – це «сепаратисти», яких не лише затаврували як зрадників, але й переслідувала Служба безпеки України. Це спричинилося до появи нових явищ в українському журналістському середовищі».

Хибні засновки не можуть бути передумовою чи підставою правильної відповіді. Так і у випадку з В. Павлівим, оскільки він вважав, що 1) Україна втратила Крим і частину Донбасу внаслідок Євромайдану, а не агресії Росії; 2) ми маємо справу з воєнним конфліктом на Донбасі, а не з Росією-агресором. Ось чому В. Павлів захищав Р. Коцабу (журналіста із Івано-Франківська), який виступив проти мобілізації до війська на тій підставі, що в Україні офіційно нема війни, а лише антитерористична акція. Виявляється, Р. Коцаба відвідав Донецьк і Луганськ і переконався, що там нема ні росіян, ні чеченців, але зате побачив елементи громадянської війни. В. Павлів навів й інші приклади. Його висновок: українська влада переслідувала журналістів, які висловлювали свою думку з приводу війни на Сході України, що суперечила офіційній. Але В. Павлів роздумував у цій статті і над проблемою «мови ворожнечі», про це йшлося у третій частині публікації. В. Павлів зазначав: «Водночас з гострою фазою суспільної конфронтації в публічне життя і медійний дискурс входять нові слова і означення, яких ніколи раніше не використовували українські медіа. Як у новинах, так і в пуб-

лістичних програмах українського телебачення звичними стали такі означення, як «ватники», «Даунбас», «лугандони», «кремлівські зомбі», «донецькі орки». Журналістів, які залишилися на окупованих теренах і працюють у місцевих медіа, в українських медіа називають бездарними, псевдожурналістами, продажними журналістами або кремлівськими лакеями».

О. Довженко слушно вважав, що «мова ворожнечі» знижує загальний рівень журналістики, її треба позбуватися, але, на його думку, «це поняття значною мірою стало заручником революційно-воєнної невротизації суспільства та непотрібної дилеми «патріотизм або професіоналізм». У середовищі українських медійників і громадських діячів є досить велика група людей, які вважають саму ідею стандартів та етичного самообмеження антиукраїнською, оскільки вона «працює проти перемоги»². Зазначу, що дилема – це необхідність вибору між двома прикрими чи небажаними можливостями, але ні патріотизм, ні професіоналізм не є прикрими можливостями, хоча це нерівноцінні поняття. Річ у тім, що дискусію про «мову ворожнечі» у нашій журналістиці почали не українські медійники. Наприкінці 2015 року різні європейські організації висловили занепокоєння через те, що в українських медіа розквітає мова ненависті, побутують численні упередження й образливі означення тих громадян України, які мають інший погляд на події на сході країни»³.

Що характерне для позиції В. Павліва? Термін «суспільний конфлікт» – це «м'яка» форма для означення громадянської війни. В. Павлів не хотів визнати, що зміни, які відбуваються в суспільстві й українських медіа, зумовлені російською агресією, а те, що відбувалося між Україною і Росією (і не лише на сході) – це війна. Щодо журналістів, які залишилися на окупованій території і працюють у медіа т. зв. «ДНР» і «ЛНР». Українські патріоти, принаймні, ті, хто не хотів жити в «русском мире», виїхали, хоча це створило для них нові проблеми. Можна зрозуміти тих, хто залишився з тих чи інших причин і змушений працювати, щоб вижити. Це не колабораціонізм. Але є журналісти, які повторюють кремлівські наративи, вони придумують такі ідейні, духовні смисли, що абсолютно не узгоджуються ні з українською державністю й ідеєю, ні з європейськими цінностями (зрештою, антиукраїнську позицію може мати і вчитель, і лікар, й інженер, і агроном). Європейці (державні й політичні діячі, журналісти) можуть висловлювати занепокоєння з приводу появи мови ненависті, бо це не узгоджується з європейськими цінностями і журналістськими стандартами. Проте не на їхні держави напали, не їм загрожує зникнення з політичної карти Європи. Війна, гострі міжнародні й соціальні конфлікти, екстремальні си-

туації завжди зумовлюють вибух пристрастей та емоцій.

Привертає увагу стаття Т. Іванченко «Фабрика ненависті»⁴. Авторка збрала велику кількість прикладів (і з української, і з російської та проросійської журналістики), що, на її думку, дає підстави зробити висновок про «фабрику ненависті»: «ви вже не помічаємо, як самі стаємо інкубатором ненависті й шовінізму. Як зі строкатого спектра лексики переходимо до чорно-білої палітри hate speech»; «Обидві сторони конфлікту через лексику, образність, асоціації та стереотипи демонструють крайню нетерпимість, шовінізм і ненависть по відношенню до інакодумців. Це яскравий приклад мови ворожнечі, за допомогою якої у світі розпалюються й поглиблюються конфлікти, порушуються права людини, починаються війни». Це – разуче нерозуміння суті проблемної ситуації (бо проблема справді існує), хоча формально Т. Іванченко має рацію і слушно посилається на документи Міжнародної Конвенції з ліквідації всіх форм расової дискримінації, Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, відповідні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи №(97)20. Вже тоді можна було висловити низку зауважень/заперечень з приводу гуманістичних міркувань авторки:

– ми перебуваємо в стані війни, а не конфлікту (хоча всі антиукраїнські сили, в т. ч. Кремль і російська журналістика нав'язують поняття «громадянська» або «братовбивча» війна), а нині вони називають цю війну «спеціальною» операцією;

– війни починаються не через «мову ворожнечі»;

– досліджуючи природу «мови ворожнечі» не можна ставити на один рівень агресора і жертву агресії;

– в умовах війни «мова ворожнечі» – це цілком виправданий, а інколи й необхідний засіб боротьби з ворогом; до речі, російська пропаганда і до війни упродовж тривалого часу створювала негативний образ України і українця;

– авторка не зауважила, що в рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи йдеться про расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші види ненависті, але не конкретизовано, які це види ненависті.

Я розумію гуманістичний пафос міркувань моїх колег (істориків і теоретиків журналістики), людяність їх позиції у ставленні до «мови ворожнечі», до моралі й аморальності, до загальнолюдських цінностей і ненависті. Проте і в мирних умовах ніщо не можна розглядати ізольовано, поза системою, а в умовах війни усі ці проблеми стають ще складнішими й суперечливішими. Нерозуміння різниці між неоднозначними контекстами, між миром і війною, бажання стати над контекстом – то доктринерство.

Український дискурс ненависті

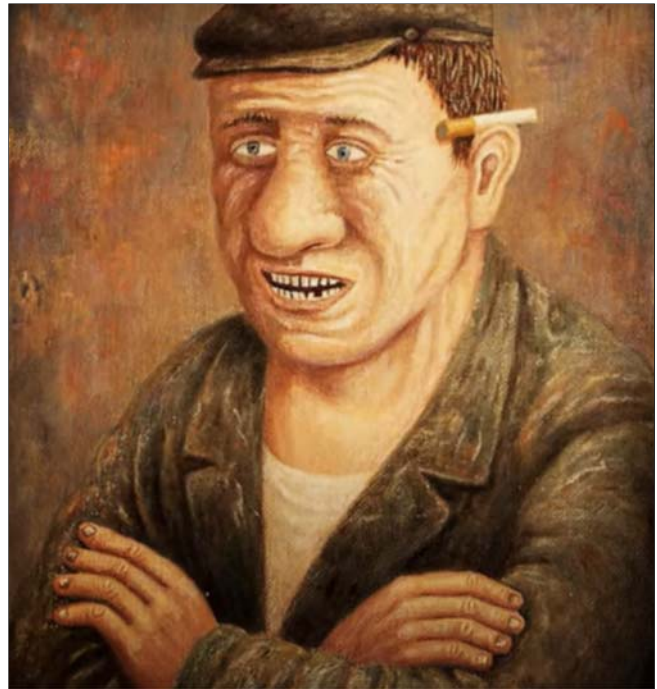
Щодо ненависті. Український дискурс «мови ворожнечі» має свою історію. Д. Донцов негативно оцінював політичні концепції М. Драгоманова, який не розумів причин суперечностей між державами, який заперечував ідею національності, який пропагував людяність і справедливість у взаєминах між народами. У «Чудацьких думках» (а були вони не просто «чудацькими», а й суперечливими, необґрунтованими і багато в чому чужими українським прагненням) М. Драгоманов зазначав: «На це мушу відповісти так: перш усього наше національство (*він не вживав терміну «націоналізм», – С. К.*) зовсім уже не таке мирне. Послухайте, з якою ненавистю говорять іноді наші люди про москалів, поляків, жидів, і подумайте, що б сталось з тими сусідами нашими на Україні, коли б удалось нашим національникам узяти уряд на Україні в свої руки. Яке б вони їм «обукраїнення» приписали!»⁵ На жаль,

М. Драгоманов дуже поверхово оцінив природу «ненависті» українців до інших народів – національне питання і Українська Народна Республіка, і Західно-Українська Народна Республіка розв'язали зовсім не так, як це трагічно проколував М. Драгоманов. Він не був державником, не визнавав боротьби (такої, яку згодом пропагували М. Міхновський і Д. Донцов). Ще одна цитата із «Чудацьких думок»: «Такі національні рухи, як український, мусять вибороти собі признання й права – працею культурною й політичною. Наскільки «москвофільство» може послужити в цій боротьбі? Ми показали в попередньому огляді, як мало воно має за себе історичного резону. В дальшому ми поставимо питання: наскільки москалеїдство практичне і чи нема других способів боротьби за українську національну автономію...»⁶. М. Драгоманов не лише не хотів розуміти значення боротьби, але й не розумів, що «москалеїдство» – це теж форма утвердження й збереження української ідентичності.

Д. Донцов слушно критикував М. Драгоманова і за те, що той супротивника (тобто Росію) намагався переконати лише силою логічних аргументів, за те, що він прагнув переконати Росію припинити культурне гноблення українського шкільництва «однією силою педагогічних аргументів». Д. Донцов називав таке ставлення до розв'язання національного питання політично-національним толстовством. Потім «Слідами цього толстовства, спопуляризованого Драгомановим, пішла і майже ціла українська публіцистика... Навіть українська *революційна* публіцистика трималася думки, що «національне питання» (*себто міжнаціональна ворожнеча*. – Д. Д.) – се щось ненормальне, нерозумне, щось «видумане» («буржуазією»), як у мефодіївців – «царями й попами») для того, щоб *штучно* нацькувати один народ проти іншого».⁷ Отже, Д. Донцов розумів національне питання як міжнаціональну ворожнечу і для публіциста пригнобленої нації це була виправдана позиція. Обмеженість політичних поглядів української інтелігенції на національне питання, на зумовленість прагнень української нації (воля, ірраціональне прагнення до життя і влади, як вважав сам Д. Донцов, чи логічний висновок розважань над розумним устроєм соціальних і міжнаціональних взаємин) він називав провансальством і критикував провансальство за неспроможність до безкомпромисної боротьби: «У нашого провансальства не було хоч би такої непримиренності проти чужої волі, яку плекала – в найбезнадійнішу добу царату – ППС (*Польська партія соціалістична*. – С. К.).⁸ суть цього провансальського світогляду Д. Донцов пояснював так: «се «гуманність» і «толеранція», закон життя – не боротьба, а солідарність і любов, вороги й ворожі нації – це «брати во Христі», або «брати в соціалізмі», або «брати в поступі», або в «людськості», або в «Сході Європи», або в «слов'янстві», але завжди брати. На думку Д. Драгоманова, поезія навіть І. Франка, якого він завжди ставив поруч із Т. Шевченком і Лесею Українкою, пересякнута такими настроями. Цитую Д. Донцова: «Про ту ж «гуманність» читали ми і в Драгоманова, що радив галичанам не воювати «шовінізмом» і «ненавистю», або в Грушевського і Винниченка, які намовляли роботи революцію «без проливу крові», силою «внутрішньої правди».⁹ Д. Донцов мав рацію. Можна послатися на М. Лозинського, який, аналізував причини поразки Західно-Української Народної Республіки. Боротьбу з поляками він вважав геройською, проте «Рішучість, з якою було занято Львів, не була, на жаль, прикметою дальшої діяльності національно-демократичних відповідальних кругів. Вирішивши в легальній політичній боротьбі з Поляками, вони не освідомили собі, що

тепер місце політичної боротьби займає в ій на, – війна на життє або смерть. Поляків уважали вони далі політичними противниками, а не воюючою стороною, супроти якої треба примінити всю строгість воєнного права».¹⁰

Д. Донцов теж вбачав причини поразки української революції в пацифізмі і надмірній прихильності до «загальнолюдських» цінностей, коли потрібно було рятувати державу. Це теж для нього було наслідком провансальство: «Вони (*провансальці*. – С. К.) на всі події дивляться з погляду філантропа, що знає одну панацею на людські нещастя: погодження звичаїв, гомеопатичну поміч, жаль, потіху, а ніяким способом не пристрасть, не спільне почування, не насильне збурення status quo, ніякі здвиги і катастрофи. Тому, власне, їхнє «чуже серце» не приймало «кривавих кошмарів» революції. Вони мріяли про «кращу будуччину», але не про шлях, який до неї дійсно веде. Поезія зусилля залишилася їм чужа. Перед морем хаосу, перед смертю, перед безоднею, що раптом відслонила їм завіса будуччини, вони чулися, мов дикуни, які побачили вперше блиск і ляскіт вогневої зброї... Їх обгортає сум, коли бачать руїну. Їх смутить те, що «стає «з кожним днем усе більше і більше крові». Вони нарікають на «криваві дні, сумні, страшні», революції, коли їхнє маніловське серце сподівалося, що вона прийде в образі «веселої весни»... Їх разить страшна картина, коли «смерть шумить косою». Їм стає «страшно» від сього пекла життя... Країна боротьби – се для них «проклятий край, в яким «ніколи не було раю», поки, замість закону боротьби, не завітає до нього погідна добросердечність і всепрощаюча любов «космічнооркестрових» філістерів».¹¹ Можна висловитися так: Д. Донцов був безкомпромисним, коли йшлося про долю нації та ставлення до її ворогів. Характеризуючи Леніна як великого політика, Д. Донцов стверджував, що прокляттям нашої історії є те, що ми не змогли «сьому збірникови неугасимого фанатизму, неугнutoї енергії і чисто понтифікального почуття власної непомилності – не змогли протиставити нічого рівновартного».¹² Так, наші вожді були гуманістами, інтелектуалами, пацифістами. Лише С. Петлюра зрозумів згодом, що шлях кожної нації до незалежності густо скроплений кров'ю. «Але все ж історія занотує колись у сво-

їх анналах, що коли Ленін помер у Москві, то могилою лєнінізму була Україна».¹³

1933 року у Львові побачила світ повість І. Черняви «На Сході – ми! (фільм прийдешнього)», в якій йдеться про війну України з Росією (Україна перемагає в цій війні), але про інше. Варто звернути увагу на те, що Д. Донцов у своїй рецензії (десятий том його «Вибраних творів») негативно відгукнувся про стиль й «ідеологію» автора. Ідея боротьби за національну ідею, культ сили – дуже важливі в історіософії Д. Донцова. Проте з приводу повісті І. Черняви він зазначав: «Він (тобто І. Чернява. – С. К.) хоче говорити про силу, її апотеозу, та говорить про щось інше. У нього звеличення «свинства», краси топтання чужої землі, насолода «пустирів із чужими трупами», апотеоза «вандалізму», «нешляхетности», гвалтування жінок – абсолютно несмачна сцена та ін. Це не філософія завойовника, це філософія гієни – не ідеологія шляхетного здобувця, а ідеологія номада (кочівника. – С. К.).

Так і наша ненависть до нинішнього агресора, наша поведінка, наша мова (навіть якщо це «мова ворожнечі») повинні бути шляхетними.

Епілог і про «русский корабль, иди...»

Підсумовуючи, зазначу, що формальні підстави для висновку про наявність «мови ворожнечі» в українському медіапросторі є, але це далеко не «критична маса», оскільки в нашій державі й суспільстві не пропагують шовінізм, ксенофобію, расизм, національну велич, антисемітизм; «мови ворожнечі» треба уникати не лише тому, що вона є порушенням журналістських стандартів, а й тому, що вона – не найкращий засіб аргументації й переконування; «мова ворожнечі» активізує емоційну атмосферу комунікаційного процесу, але знижує інтелектуальний рівень журналістики; методологічно помилково робити журналістські стандарти єдиним критерієм оцінки «мови ворожнечі», оскільки не журналістські стандарти є найвищою національною й суспільною цінністю, а надмірна глорифікація журналістських стандартів в умовах російсько-української війни – це «корисний ідіотизм», але не на нашу користь; суспільство повинно усвідомити, що Україна воює з жорстоким, сильним, підступним і лицемірним ворогом, а під час війни любов до своєї держави не може не поєднуватися з ненавистю до ворога; «мова ворожнечі» не найефективніший засіб в мові війни, але вона виправдана (хоча й у такому разі не повинна бути грубою, вульгарною чи базуватися на інстинктах – це вже питання стилю і майстерності).

P.S.

Основна теза нарису «З ворогом – без «мови ворожнечі»?» зрозуміла: Росія – не лише історичний ворог України, але й нинішній, цей ворог жорстокий і безкомпромісний у ставленні до нашої держави, а любов до України не може не поєднуватися з ненавистю до ворога. Огі найхарактерніші особливості й риси «образу ворога», які я назвав на початку нарису (жорстокість, цинізм, брехливість, аморальність, підступність, підлість, зверхність, нещадність, зневага до загальнолюдських цінностей) можна підтвердити прикладами в характеристиці Росії і до 24 лютого, і особливо після 4-ї години 24 лютого 2022 року. Я не погоджувався з тими ревними опонентами «мови ворожнечі», які переконували, що в комунікаційних процесах не треба вживати слів «російський окупант» чи «російський бойовик», «сепаратист», «ватник», що не можна уточнювати, що священник саме Московського патріархату скоїв щось погане і т. д., а тепер ще додалися «орки», «русня», так що «москалі» лунає досить нейтрально.

Не знаю, як теоретики оцінюють фразу українського прикордонника на о. Зміїний «Русский корабль, иди на х*й!». Вона їх шокувала, мабуть. (Я категоричний противник абсцентної (непристойної) лексики; ніколи не вживав її, в радянські часи сприймав лайку як суть і дзеркало «загадкової» російської душі, як спосіб демонстрації національної (російської) ідентичності. Повторюю те, що і в нас є лист до турецького султана, і листи І. Вишенського, і сучасна постмодерністська проза, де ненормативна лексика – це норма (шкода, звичайно). Лайливі (пригадалося галичанське «шляг би його трафив», до речі, запозичене у німців) слова і рафінована брутальна «русська матерщина» – це різні речі. Фраза «русский корабль...», яка стала крилатою, – не для того, щоб зняти стрес, щоб дати вихід вибуховим емоціям. Російське суспільство (владу, простий народ, навіть інтелігенцію) не переконаєш закликами до миру, до толерантності, до взаємоповаги, воно розуміє і сприймає лише силу і брутальну лайку. Москва ні сльозам, ні крові не вірить. Ось чому за цією фразою – презирство до ворога. За нею – презирство до всього, що є російським: до її влади, до російського побуту, спорту, балету і т. д. Це важливе, а не дискусії про те, як писати «на ...» – окремо, бо це прийменник з іменником, чи разом, бо це прислівник, який показує напрям руху. Ворогом треба гордувати, його треба висміювати, зневажати, ображати, бо він – вбивця. Але є надійніший засіб – наша зброя, незламний дух, воля до перемоги. А противники «мови ворожнечі» і прихильники журналістських стандартів хай уже потім проаналізують ефективність «мови ворожнечі». В усякому разі, скороминуша поява ненормативної лексики на екранах телевізорів (а тривала вона кілька днів) – це не дегуманізація медіа і не порушення журналістських стандартів – це трохи грубувата, але адекватна відповідь на антигуманну, геноцидну і просто злочинну війну Росії проти України.

Степан КОСТЬ

Література

¹ Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Скорочена версія томів VII-X Д. Ч. Сомервелла. Т. 2. Київ: «Основи», 1995. С. 152-153.

² Толокольнікова К., Демченко О. «Мова ворожнечі»: чи є протиріччя між професійним та громадянським обов'язком? // *Детектор медіа*. 2016. 27 серпня.

³ Pawliw V. Dziennikarstwo ukraińskie zakładnikiem działań wojennych // *Naukowy Przegląd Dziennikarski*. 2016. N 2. S. 48.

⁴ Іванченко Т. Фабрика ненависті // *Детектор медіа*. 2018. 3 квітня.

⁵ Драгоманов М. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). Київ: Либідь. 1991. С. 475.

⁶ Драгоманов М. Вибране ... С. 539.

⁷ Донцов Д. Вибрані твори у десяти томах. Т. 7: Ідеологічно та історіософська есеїстика (1923-1939 рр.). Дрогобич-Львів: Вид. фірма «Відродження». 2014. С. 30.

⁸ Донцов Д. Вибрані твори у десяти томах. Т. 7 ... С. 84.

⁹ Донцов Д. Вибрані твори у десяти томах. Т. 7 ... С. 93.

¹⁰ Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. Нью Йорк: Вид-во «Червона Калина». 1970. С. 55-56.

¹¹ Донцов Д. Вибрані твори у десяти томах. Т. 7 ... С. 93-94.

¹² Донцов Д. Вибрані твори у десяти томах. Т. 3 ... С. 129.

¹³ Донцов Д. Вибрані твори у десяти томах. Т. 3 ... С. 129.